

TANULMÁNYOK.

Ferenczi Zoltán emlékezete.

Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1928 március 10-én tartott közgyűlésén.

Írta: DÉZSI LAJOS.

Az irodalomtörténet, mint sok más tudomány, többféle módszerrel kísérletezett. A korszellem mindig hatással van a tudományok módszerére s igyekszik azt a saját képére és hasonlatosságára átalakítani. Az irodalomtörténet sem zárkozhatik el a különböző szellemi áramlatok hatása elől. A filozófiai eszmék fejlődése, a filozófia módszerének változása más tudományok fejlődésére és módszerére is befolyást gyakorol, sőt sokszor egészen átalakítja azt. Ez a hatás azonban rendesen, mint minden fejlődés, fokozatos és a korábbi módszer alapjait nem nélkülözheti, hanem vagy azt építi tovább, vagy ennek épületéből szedi új épülete köveit. Az irodalomtörténet filológiai módszere is olyan, hogy azt a szintetikus módszer sohasem nélkülözheti. A kettő kiegészíti egymást.

A filológus összegyűjti és minekutána kritikailag megros-tálta, rendbeszedi és egybeállítja az író életrajzi adatait; feltárja az irodalmi mű keletkezése körülményeit, megállapítja a szöveg hitelességét, az összehasonlító irodalomtörténet segítségével meghatározza forrását, elemzi és magyarázza azt. Ezután jó a szintézis, mely a nemzet faji sajátosságai, történeti multja, életküzdelleme, eszményei, a nemzeti művelődés nevezete-sebb tényezői figyelembe vételével, de egyszersmind a műfaji fejlődésre s a világirodalom szellemi áramlataira tekintettel világnézeti alapon művészi egységbe foglalja a filológiai kuta-tás általános és nemzeti érdekű eredményeit.

A filológus és filozófus irodalomtörténész tehát jól megfér egymás mellett. Sőt ez a kettős képesség ritkán van meg egy íróban, — vagy ha megvan, akkor is egyiknek inkább az anali-

zisre, másikuak a szintézisre van vele született tehetsége vagy hajlama. Sokszor a filozófus irodalomtörténésznek nincs türelme az aprólékos irodalmi kutatásra, forrásegybevetésre, szövegmegállapításra, noha ilyen részletkutatásokból messzemenő következtetések vonhatók. Így az egyik mindig rá van utalva a másik munkájára.

Száz éve, hogy a legkiválóbb magyar filológus, a magyar irodalomtörténet megalapítójának alapvető „Handbuch“-ja (1827—1828) megjelent. A lefolyt száz év alatt ez a tudomány az általa lerakott alapokon épült fel. Módszere, ha sok módosítást kívánt is, ha egyben-másban elavult, tovább fejlődött és átalakult is, de az új munkások mind hálásan ismerték el a mester rendkívüli érdemeit, egy sem nélkülözhetette munkássága eredményeit.

Egy ilyen filológus tanítványa életpályáját kívánjuk ez ünnepélyes alkalommal vázolni: a *Ferenzi Zoltán*-ét, akit képessége és hajlamai egyaránt a kutató irodalomtörténet felé vonzottak s akinek e téren kifejtett munkássága maradandó becsű művekkel gyarapította irodalmunkat.

Életrajzával nem kívánunk most bővebben foglalkozni. Egyébként is az egy filológusnak kevés változatosságot mutató folytonos munkában eltelt életpályája. Székely eredetű, református, kolosborsai családból származott (1857); a kolozsvári református kollégiumban tanult s az egyetemet is ott végezte, ott lett egyetemi magántanár (1881), polgáriskolai igazgató, azután az egyetemi könyvtár igazgatója (1891). Budapestre 1899-ben került, mint a nagynevű Szilágyi Sándor egyetemi könyvtár-igazgató utóda. Ezt akkor sem hagyta el, mikor Kolozsvárra meg akarták hívni a Széchy Károly tanszékére; innen ment (1926) nyugalomba, de pihenni ezután sem tudott és akart: a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka volt 1927 május 31-én bekövetkezett haláláig. Feleségével, Hubai Arankával, Hubai Jenő világhírű hegedűművész és operaszerző nőtestvérével, boldog házasságban élt, míg családi boldogságát viruló leánya, Magda, a „Fehér árnyékok“ (1914) szerzője és fia, György, majd hitvese halála fel nem dülta. Egy leánya élte túl, aki az apa írói tehetségét és hajlamát örökölte: Ferenczi Sári, az „A vörös daru“ és „Estétől hajnalig“ c. regények s több novella szerzője.

Ferenzi kolozsvári egyetemi pályája azért nevezetes, mert itt volt két olyan tanárja és egy olyan barátja, akiknek hatása irodalmi működése későbbi irányát meghatározta. Az egyik ta-

nár Imre Sándor, a magyar nyelv és irodalom, a másik Meltzl Hugó a német nyelv és irodalom tanára. A barát Csernátoni Vajda Gyula volt.

Imre Sándort így jellemzi maga Ferenczi a Csernátoniról szóló megemlékezésében: „Imre, mint ember és tanár, maga volt a magasabbrendű kidolgozottság, szabatosság és módszer. Három év alatt, amennyiből akkor a tanári egyetemi tanidő állott, az egész magyar irodalom és nyelv történetét előadta fő- és mellékkollégiumokban s a tanárképezdei órákon pedig a hallgatókkal is feldolgoztatta, amit annál gondosabban tehetett, mert a hallgatók száma kevés volt. Az, aki az ő előadásait végig hallgatta, a tanárképezdei órákra dolgozott és rendszeresen kollokvált, a magyar irodalom és nyelv történetét az akkor ismert részletességgel föltétlenül tudta, tudnia kellett már a hatások kényszerénél fogva. Emellett a kötelességnek, a pontosságúnak és munkaszeretetnek a hallgató jellemébe való beoltása volt az a nevezetes és üdvös befolyás, mely kihatott az ő tanítványai egész életére és működésére. Az volt alapelve: kiváló ember nem mindenki lehet, ahhoz a természetnek semmi által nem pótolható adományai kellenek; de pontos, lekiismeretes, kötelességtudó és kötelességszerető férfi, megbízható, komoly tudós lehet a legközepesebb képességű is. És ha ő maga éppen nagy tudása és lekiismeretessége miatt a tudományos kétely és meggyőződés között nem egyszer lett habozó, de sohasem volt az, midőn a Kanti morál és kötelesség erkölcsi magasságait járta és tanította egy Kalvin szigorával és meggyőződésével, azonban mindamellett minden zordság nélkül“.

E sorokat olvasva, kinek nem jutna eszébe, hogy ezek a tanítvány elismerése és hálája kifejezése végett íratlak; hogy a kötelességtudásban és kötelességszeretésben mestere volt példaképe. Kellott valami imponálónak, ellenállhatatlan varázsnak lenni az egyszerű, komoly tudósban, mert egy másik jeles tanítványa, Jakab Ödön is hasonlóan nyilatkozott róla. De Imre Ferenczinek nemesak jellemére gyakorolt egész életére kiható befolyást, hanem tudományos munkássága is az ő vezetése és útmutatása mellett indult meg.

Első önálló irodalomtörténeti munkái, az 1879-ben kiadott „*A népies versalakok története műköltészetünkben*“ és „*A kurucvilág énekei*“ (1881) egészen Imre hatását és módszerét mutatják. Az utóbbi tömör, világos ismertetése a kuruc epikának és lírá-

nak, ma már új adatok felszínrekerülte (Dálnoki Veres G. krón.) s a kritika rostája miatt sok tekintetben elavult, de a maga korában számottevő összefoglalás volt. A másik tanulmány a verselmélet rövid történeti áttekintése után a magyar népdalok, népballadák és példabeszédek gondolatritmusát ismerteti s ennek összerakó formájában találja meg a hangsúlyos verselés kezdetét. Azután a betűrím és időmérték nyomait keresi és mutatja ki a magyar népköltészetben, mielőtt tulajdonképeni tárgyára térne. A népies versalakok történetét műköltészetünkben az ismert irodalomtörténeti korszakok szerint, vagyis a középkorban, XVI. és XVII. században, a hanyatlás korában, azután a Kisfaludy Károlyig, Petőfigig és Aranyig terjedő korszakokban tárgyalja. Mindenütt Arany verselméletéből indul ki s ő hozzá tér vissza.

A kolozsvári egyetem másik híres tanára, aki nagy hatással volt reá, Meltzl Hugó, a nagy Petőfi-rajongó volt. Meltzl már ifjúkorában rajongott Petőfiért, németre fordította, magyarázta verseit. Később mint egyetemi tanár, előadásokat tartott, értekezéseket írt róla s rajongását átplántálta hallgatóiba. Tanítványai közül különösen kettőnek figyelmét ragadta meg e tanítás: az elhintett mag kettő lelkében talált termékeny talajra, ú. m. Csernátóni Vajdáéban és a Ferencziében.

Meltzl ösztönözte Ferenczit egy oly folyóirat alapítására, mely a Petőfi-irodalomnak legyen egészen szentelve s midőn szerkesztőtársul megnyerte barátját, Csernátónt, 1888 januárjában csakugyan meg is indította azt. Címe: *Petőfi-Múzeum*, szintén Meltzltől származik, aki támogatását is megígérte. Ennek a nevezetes folyóiratnak hét és fél évfolyama (1888—1896) sok kétes adat tisztázásával s új adalékok felkutatásával és közlésével jelentékenyen hozzájárult Petőfi életének és költészetének megvilágításához. Barátja, Csernátóni, az első évfolyam szorgalmas munkatársa volt, de midőn beszünetelt tanfelügyelő lett, a szerkesztés csaknem egész gondja Ferenczire maradt. E szerkesztés, a Petőfivel folytonos foglalkozás és e foglalkozás megszeretése érlelte meg benne a gondolatot, hogy megírja Petőfi tüzetes életrajzát.

A Petőfi-életrajz megírására a közvetlen ösztönző ok a Kisfaludy-Társaságnak egy 1888-ban hirdetett pályatétele volt: „Kívántatik Petőfi Sándor életrajza, főtekiutással nem annyira a feladatnak aesthetikai oldalára, mint inkább a biographiai anyag-

nak teljes, pontos, részletes és kritikai összeállítására“. A pályázatnak már a fogalmazása is olyan volt, mintha Ferenczi képeségeinek, hajlamainak és a Petőfi-Múzeum programjának figyelembe vételével készült volna. Egy ilyen életrajzra már valóban égető szükség volt, mert Gyulainak egy becses tanulmányán s Meltzl egy rövid vázlatán kívül (Fischer Sándor közben megjelent, eredetileg német nyelven írt népszerű életrajzát nem számítva) Szokoly regényes rajzaira, vagy Zilahy Károly, Bubenik vázlataira volt utalva az olvasó. Mintegy a nemzeti becsület követelte egy kimerítő Petőfi-életrajz megírását, annyival inkább, mert a Petőfi iránt való érdeklődés mindinkább erősödött. Ferenczi kedvvel és lelkesedéssel vállalkozott rá s a Társaság Gyulai, Beöthy és Vadnay ajánlatára 1890-ben őt bízta meg a mű megírásával s 1893-ban azzal elkészülvén, a Széher-jutalommal tüntette ki, 1896-ban pedig három kötetben kiadta.

Ez a „*Petőfi életrajza*“ Ferenczi Zoltánnak legértékesebb s maradandó becsű munkája, mely nevét akkor is megőrzi, amikor már az előkerülő újabb és újabb adatok sok tekintetben elavulttá fogják tenni. Az alapvetés dicsősége akkor is az ő nevéhez fog fűződni. Petőfi családjának történetével kezd az életrajzot, azután sorra veszi a születési helyre vonatkozó eltérő adatokat, kritikailag megrostálja azokat; azután nyomról-nyomra követi Petőfi lépteit egész segesvári eltűnéséig, sokszor kellenél tovább időzve jelentéktelen dolgoknál is. De a filológusok gyakran hangsúlyozzák, hogy sokszor a legjelentéktelenebbnek látszó adatból is fontos következtetések vonhatók. Tagadhatatlan, hogy ez a mozaikszerű összeállítás árt a mű szerkezetének. A mozaik Petőfi arcképét ábrázolja, de jobban gyönyörködneik egy művészi esettel festett arcképben. A sok aprólékos adatok között a jelentékenyek kellőképpen nem domborodnak ki, — a fától nem látjuk az erdőt. Ennek magyarázata talán a pályázat feltétele is, de kétségtelen az is, hogy Ferenczinek az esztétika sohasem volt erős oldala. Petőfi nevezetes költeményei szerkesztésük sorrendjében rendre előkerülnek ugyan művében (Petőfi életrajzát e nélkül nem is lehetett volna megírni), de nem tünteti fel a szerző, hogyan fakadtak azok a költő lelkéből? Petőfi az a lírikus, aki legközvetlenebbül fejezi ki érzelmeit, a legszubbjektivebb költő s az ilyennek életrajzát megfelelő hűséggel csak pszichológus írhatja meg. Ferenczinek a pszichológiához, sőt általában a filozófiához nem volt kiváló érzéke. Más egy

életrajz filozófiai világnézet szemszögéből szemlélve és megvilágítva. Más, ha a szerző nem vész el az adatok tömkelegében, hanem az életrajzi adatokat arra használja fel, hogy azokkal bevilágítsa az alkotó költő lelkébe, hogy betekinthessünk műhelyébe s meglessük, hogyan jő létre a műalkotás? Mivel Ferenczi csak életrajzot akart írni, azt se rójjuk fel neki bűnül, hogy az összehasonlító irodalomtörténet eredményeit nem használta fel benne. De kétségtelen, hogy Petőfi költői nagyságát pusztán e műből nem ismernők meg: ehhez szükségünk van Riedl és Horváth János kitűnő tanulmányaira is.

Érdekes, hogy Ferenczi maga is érezte művének e hiányait s egyes Petőfi-tanulmányaival mintha egy-egy ilyen lézagot akart volna pótolni. Ilyennek látszik: *Petőfi és a nő* (1902), *Petőfi és az Alföld* (1903), *Petőfi és a socialismus* (1908), mely művében azt bizonyítja, hogy „a költő szabadsághős, demokrata és republikánus volt, ezeknek is vallotta magát, de nem volt socialista és sem e szó, sem az eszme közelebről műveiben még körülírva sem fordult elő“. E művében függetlenül 178 szabadságidézettel fordul elő. Továbbá a Petőfi-életrajz hiányát pótolja „*Szabadság, szerelem*“ című kötete (1909) az általa Endrődy Sándorral együtt alapított Petőfi-könyvtárban (I–XXX. kötet 1908–1911); ugyanitt jelent meg „*Petőfi eltűnésének irodalma*“ (1911) című munkája is, mely úgy tekinthető, mint nagy Petőfi-életrajzának folytatása, vagy utóhangja, míg a Petőfi-Almanachban megjelent „*Petőfi élete a főbb adatok szerint*“ (1909) annak szilabusza lehetne; *Petőfi és a nemzetköziség* (Kisf. Évl. 1920–21): a „*Petőfi és a socialismus*“ c. értekezés revíziója; *Az egyszerűség elve Petőfinél* (a Petőfi-Társaság tagjai „Tanulmányok“ kötetében) című utolsó értekezése 1927-ben jelent meg, tehát egyszerűen azt is bizonyítja, hogy holtáig hű maradt Petőfi-eszményéhez s csak a halál hallgattatta el Petőfi-himnuszait.

Meltzünk, Ferenczi mesterének, Petőfi mellett másik bálványozott magyar írója báró Eötvös József volt. Ezt az Eötvös-kultuszt tanítványai s köztük a Ferenczi lelkébe is átültette és az egy életrajzban: *Báró Eötvös József* (Figyelő 1883, külön 1884) tovább plántálta. Húsz év múlva még egyszer visszatért ez író-ideáljához és egy kibővített, szerető gonddal átdolgozott illusztrált életrajzban áldozott újra emlékének. (Tört. Életr. 1903). Az Eötvössel való foglalkozás közben mindinkább belekerült e korszak politikai mozgalmainak tanulmányozásába; az Erdé-

lyi Múzeum könyvtárába letéteményezett Wesselényi-levéltár gazdag levélanyaga is csábította, hogy közzétegye az itt őrzött Wesselényi-, Kemény-, Kossuth-leveleket (Ir. Közl. 1900—1901. Száz. 1902.).

E korszakkal való huzamos és beható foglalkozás, amely részben összeesik Petőfi korszakával, adta az eszmét Deák Ferenc életrajza megírására. Közvetlen okot rá az Akadémia 1897 június 28-án közzétett pályázati hirdetése adott. A hirdetésre beküldött tervezete és a kidolgozott részletek alapján az Akadémia meg is bízta a mű megírásával s a nagy mű: *Deák élete* címmel 1904-ben jelent meg három vastag kötetben. A Deák-család történetével kezdődik s a tanulóévektől elkezdve végigkíséri Deák politikai küzdelmeit a megyei és politikai élet keretébe illesztve, egész haláláig. E műnek is körülbelül ugyanazok az erényei és hibái, mint a Petőfi-életrajznak. Megbízható, gondos, lelkiismeretes összegyűjtése és feldolgozása a Deákra vonatkozó adatoknak; szerzője levéltári kutatásokat is végzett és számos addig ismeretlen adatot kutatott fel és illesztett be az életrajzba s Deák élete nem egy mozzanatára új világosságot derített; a megyei és országgyűlési életet is híven rajzolja elénk. De mégis Deák alakja nem emelkedik ki belőle magasztos körvonaláiban, a sok aprólékos adat eltereli figyelmünket a főjellemvonásoktól. Ezek, valamint az államtudományi és politikai iskolázottság hiánya okozzák, hogy Csengery Antal klasszikus Deák-tanulmányát, habár kevesebb adaton épült fel, mint a Ferenczi nagy műve, ezután sem nélkülözhetjük, mert benne erőteljesebben domborodik ki Deák működésének korszakos nemzetmentő jelentősége. Hogy azért a Ferenczi műve milyen komoly, tudományos mű, akkor látjuk, ha pl. összehasonlítjuk dr. Kardos Samu kétkötetes Wesselényi életrajzával.

A Deák-tanulmányok vezették át Ferenczit a Széchenyi-tanulmányokhoz. Ő is részt kívánt magának a Magyar Történelmi Társulat monumentális vállalkozásából: Gróf Széchenyi István összes munkái sajtó alá rendezéséből s terjedelmes bevezetéssel és a Széchenyi műve által létrehívott vitairódalommal együtt kiadta „*A Kelet Népe*“-t (1925). Széchenyi más művei kiadására is készült, de ebben váratlan halála megakadályozta.

Van még egy becses tanulmánya *Csokonairól* (1907) a Kisfaludy-Társaság megbízásából általa szerkesztett „Költők és írók“ c. sorozatos vállalatban, melyet érdemes összehasonlítani

Haraszi Gyula Csokonai-monográfiájával. A Kisfaludy-Társaság 1905 február 12-én Csokonai emlékezetére tartott ünnepélyes közülésen is ő mondta az emlékbeszédet (Évl. XXXIX. 1904—1905.). Mint a Történelmi Társulat kiadásában megjelent „M. Történelmi Életrajzok“ szerkesztője, én ajánlottam a Társulatnak, hogy *Rimay János életrajza* megírásával megbizassék. E munkát is lekiismeretes gondossággal végezte el, levéltári kutatás alapján új adatokat is fedezett fel, csak a történelmi levegő hiányzik belőle, nem is szólva arról az utánozhatatlan zamatos nyelvről, mely oly utólélektelenül kedvessé teszi Takáts Sándor történelmi rajzait.

Van két alkalmi kiadványa: *A kolozsvári nyomdászat története* (1896) és *A kolozsvári színészet és színház története* (1897). Ezek közül az utóbbi becsesebb, az adatok gondos összegyűjtésére nézve az első hely illeti meg azt a speciális színháztörténetek között. Több, mint amit címe mond, t. i. első könyve „1792-ig általános képét adja annak, mi az iskolai és világi drámaköltés terén főleg az erdélyi részekben történt s ezért felölelte a német színészetet is“. Mint nagy tárgyszeretettel írt művét atyja emlékének ajánlotta.

Hasznos munkát végzett Ferenczi a *régi magyar verseskönyvek* ismertetésével és kiadásával is. Három ilyen közlését említjük föl. Az egyik a *Boeskor-kódex*, melyből már Thaly is közölt „Adalékok...“ című ismeretes gyűjteményében s a kódex többi anyagát (XVII., XVIII. századi énekeket) Ferenczi az Erdélyi Múzeum 1898. évfolyamában tette közzé. A másik, a Szabó Károlytól *Vásárhelyi daloskönyvnek* nevezett kódex még becsesebb mint az első, mert több Balassa-vers, vagy Balassantánzat van benne, melyeket már a kódex első ismertetője (Szabó K.) igyekezett meghatározni. Ferenczi kiadása (1899) bevezetésében ezeket újabb revízió alá vette s még többet jelölt meg „Balassáénak látszik“ óvatos kifejezéssel. Harmadik ilyen közlése a *Petrovay-verseskönyv* ismertetése az Irod. Közlemények 1916. évfolyama 209—19. lapjain. Már előbb innen adta ki a Kádár István énekét az Egy. Phil. Közl. 1915. évfolyamában. Gondosan tanulmányozta ugyan ezt a kódexet is, mint arról a benne lévő román énekek fordítása tanuskodik, de azért vannak fogyatkozásai is. Ennek magyarázata az, hogy az ilyen régi verseskönyvek ismertetéséhez nagyobb apparátus, énekmutató stb. szükséges. A régi irodalom legalaposabb ismerője sem emlékez-

het minden énekre, melyik és hol jelent meg nyomtatásban? mi-csoda verseskönyvekben fordult elő s több efféle. Ferenczinek, úgy látszik, nem volt ilyen apparátusa s ennek tulajdonítható, hogy a szerző megnevezése nélkül, mint ismeretlen művet, innen közli Szentmártoni Bodó János „Mária Magdolnának megtéré-séről... való ének“-ét, holott már az Erd. Múzeum 1902. évfolya-mában ismertette Sz. Bodó műveit Versényi György, amiből azt is meg lehetett volna tudni, hogy ugyancsak a Petrovay-kódex-nek „A vadászásnak dicsiretirül...“ c. énekét is Bodó írta. Ezekre egy külön pótközleményben az 1918. évfolyamban (223—224. l.) Harsányi István mutatott rá s ugyancsak ő határozta meg a Palatics György fel nem ismert osonkatoronyi énekét s utalt arra, hogy innen már Szilády kiadta a „Czigányrul sze-rezttetett historiá“-t (Ir. K. 1906. 496—7. l.). A Mária Magdolna éneke helyett közölni lehetett volna az Ilsvai Toldi Miklósát, mert ez a leghibátlanabb szöveg, bár Szilády közölte (RMKT. IV. k.) már innen a variánsokat.

A Lampel-féle Képes Remek Írók „*A régi magyar költészet*“ c. kötetében megjelent „Murányi Vénus“ kiadásáért támadás is érte. T. i. az 1702-iki kiadást nyomatta újra le, erről aztán Badies Ferenc kimutatta (Bp. Szemle 1905. CXXV. köt. 38—56. l.), hogy megvesztegetett, önkényesen változtatott, hibás szöveg, melyből azonkívül 54 versszak is hiányzik. De Ferenczinek mentségére szolgál, hogy az 1664-iki első kiadás Marosvásárhelyen őrzött unikum-példány s nehezen hozzáférhető s hogy Toldy és mások szintén megelégedtek az 1702-iki kiadás egyszerű lenyomásával, nem is sejtve ennek ily nagymérvű eltéréseit és kihagyásait. De éppen a filológia a-ja és w-ja, hogy senkinek sem szabad hiinni, csak a saját szemünknek és az összehasonlításunknak. Nullius in verba magistri! Becses régi szöveg kiadásai még *Magyari István* „*Az országokban való sok romlásoknak okairól*“ c. műve (1911) és a Bornemisza P. felfedezett „Elektrá“-ja facsimile-kiadása (1922).

Van Ferenczinek egy irodalomtörténeti összefoglalása is. Az Athenaeum által kiadott „A műveltség könyvtára“-ban ő szerkesztette „*A magyar irodalom története 1900-ig*“ c. illusz-trált kötetet s ebben ő írta „A szépirodalom áttekintése a kiegye-zés korától kezdve (1867—1900)“, és „A tudományos irodalom átte-kintése“ c. IX. és X. részt. A vaskos kötet legnagyobb része (Az irodalom története 1825-ig), mint ismeretes, Pintér Jenő műve.

Önként felmerül a kérdés, hogy aki egész életén keresztül a magyar irodalom történetével foglalkozott, annak figyelmét elkerülték volna az irodalomelmélet kérdései? Nem kerülték el. Van egy „Észrevételek a magyar irodalomról” c. kis füzet, melyet e kérdéseknek szentel. Írására az ötletet Kossuthnak a magyar irodalomról szóló levele adta, melyet a Petőfi-Társaság ülésén fel is olvastak. Kossuth ebben arról panaszkodik, hogy a nemzetiesség a magyar irodalomból végkép kivesszenni indul, vagy nem elég komoly szónoklatos versfélék hatásvadászó eszközévé tétetik. Ferenczi e panasz alaposságát is vizsgálja értekezésében, de azonkívül meghatározza az irodalom és irodalomtörténet fogalmát, hosszasan foglalkozik azon hatás vizsgálásával, melyet a föld az emberre és irodalomra tesz, itt különösen a Buckle természettudományi módszerének hatása alatt áll, akit idéz is. Az irodalom szerinte „az írott művek összege”, „a magyar irodalom is hát kezdődik az első magyarul írott betűvel vagy emlékkel s végződni fog az utolsó magyarul írott betűvel”. Szorosabb meghatározása szerint az irodalom a nemzet legnemesebb szellemeinek megnyilatkozásaiból áll. Az irodalom fogalmát nem korlátozza csupán a szépirodalomra s a nemzeti irodalom keretében helyet jelöl a magyar szerzők latin műveinek is. Az irodalom története meghatározása szerint „az emberiség haladásának történelme, amint az emberi szellem írott emlékekben nyilatkozott”. A múlt irodalmi termékeinek vizsgálására két szempontot alkalmaz, az egyik a történelmi érték, a másik az irodalmi érték szempontja; az egyiket — úgymond — a művek történeti sorsának tanulmánya által nyerjük, másikat a művek belső becsé fogja kijelölni. Végül röviden szól még a műalkotásról és a stílusról. Sok érdekes, de sok kiforrotlan nézet is van a huszonötéves ifjú ez elme-futtatásában. Kár, hogy később pályája végén nem vette azt revízió alá s gazdag írói tapasztalatai alapján nem dolgozta újra át. Érdekes az a prófécia-szerű megjegyzése, hogy fél „a styl elnemzetköziesedésétől, mert ebben aztán nincs szájalom a nemzeti legdrágább értékek és birtokok iránt sem”.

Van még ezeken kívül Ferenczinek sok becses értekezése: Jókairól, P. Horváth Lázár egy elfeledett regényéről stb. 1927-ben a Petőfi-Társaság említett kiadványa számára írt önéletrajzban „pár száz értekezés”-t említ. De ezekre természetesen nem terjeszkedhetünk ki. Csak éppen megemlítjük, hogy írt egy

„Könyvtártan“-t (1903) az első tudományos könyvtártani kézikönyvet, sőt egy „Mindent tudó kis lexikon“-t (1913) is, de ennél önkéntelenül Tainenek az az ismeretes nyilatkozata jut eszünkbe, melyben balesetnek minősíti azt, ha valakinek olyan művet kell kiadni, mely eltér működése szokott irányától.

Ferenczi műfordítással is már ifjúkora óta foglalkozott. Még Kolozsváron lefordította Taine „A görög művészet bölcselete“ (1880) c. értekezését. Később Poë költeményeinek egy francia prózai fordítása akadt kezébe, ennek segélyével lefordította *Poë költeményeit* (Erd. Múz. 1888. és 1895., 1898.), később a Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent „*Shakespeare-tár*“-ban, melynek V—XIII. kötetét is ő szerkesztette, *Shakespeare összes szonettjeit*, Dante „*Új életé*“-t (1921.), sőt kéziratban hátrahagyta *Faust* I—II. részének forítását is. Fordításai hűség szempontjából kifogástalanok; Poë-fordításai közül némelyik meglepően sikerült, de egy részéből hiányzik a költői nyelvnek az a szélessége, és az a verselési készség és könnyedség, amely legjobb műfordítóinkat jellemzi.

Végigtekintettünk Ferenczi Zoltán bámulatos gazdagságú és sokoldalú írói munkásságán. Vannak e munkásságnak fogyatkozásai, de nincs felületes munkája. Valamennyin lelkiismeretes gondossággal, szorgalommal és odaadással dolgozott, s nem rajta mult, ha nem tökéletes munkát nyújtott. De nincs olyan műve, mely valamivel tovább ne vitte volna a tudományt, mely hozzá ne járult volna a tárgyalt kérdés megoldásához. A Petőfi-irodalomban pedig maradandó nevet biztosított magának, mert ő tett legtöbbet Petőfi költészetének megismerésért. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság ezért hálával és kegyelettel őrzi emlékét.